

SİBİRYA'DAKİ TÜRKOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Turkology Studies in Siberia

Eyüp BACANLI*

Gazi Türkiyat, Güz 2012/11: 39-45

Özet: Makalenin ilk kısmında günümüz Rusya Federasyonu'ndaki Türkoloji araştırmaları hakkında genel bilgi verilmekte, ikinci kısmında geçmişten günümüze Sibirya'daki Türkoloji araştırmaları ele alınmaktadır. Sibirya'daki en önemli şehir olan Novosibirsk'teki merkezlerde Türkologların deneysel ses bilgisi ve modelsel söz dizimi yöntemlerinden yine Sibirya'daki Türk dillerinin araştırılmasında nasıl yararlandıkları anlatılmakta, titüler Türk cumhuriyetlerindeki Türkoloji merkezleri ve nihayet az nüfuslu Türk halklarının dilleriyle ilgili diğer merkezlerdeki çalışmalar hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Sibirya, Türkoloji araştırmaları, deneysel ses bilgisi, modelsel söz dizimi

Abstract: The first part of this paper highlights today's Turkological studies in Russian Federation, while the second part gives a survey of Turkological studies in Siberia from past to present. It delves deeper into analysis of how Turkologists at the centers in Novosibirsk -the most important city in Siberia - make use of the methods of experimental phonetics and model based syntax in their studies while examining the Turkic languages in Siberia. The paper, furthermore, briefly reports general information of the Turkological centers in autonomous Turkic republics and eventually of studies in other research centers on endangered Turkic languages.

Keywords: Siberia, Turkological studies, experimental phonetics, model based syntax

SSCB döneminde Türkoloji paradigması, Prof. A. N. Kononov'un 10 yönelim şeklinde özetlediği yeni bir yapı edinmiştir. Bunlar: 1) Çağdaş Türk dillerinin sesbilgisi ve dilbilgisi; 2) Sözlük yazımı ve sözlük bilimi; 3) Lehçe yazımı ve lehçe bilimi; 4) Ulusal Türk dillerinin şekilleniş tarihi; 5) Türk yazıtlarının araştırılması ve yayımlanması; 6) Bireysel Türk dillerinin tarihî sesbilgisi ile dilbilgisi ve Türk dilleri gruplarının karşılaştırmalı-tarihî sesbilgisi ve dilbilgisi; 7) "Altay teorisi" ve Türk dilbilimi; 8) Türk dilli el yazmalarının betimlenmesi; 9) Rusya Türk filolojisi tarihi; 10) Rusya Türkolojisinin bibliyografyası (Kononov 2009: 288). Türkoloji'deki bu yönelimler SSCB'deki bütün Türkoloji merkezleri için geçerlidir denebilir, çünkü SSCB döneminde tek bir genel Türkoloji alanı vardı.

SSCB'nin çöküşünden sonra Türkoloji araştırmalarında üçüncü döneme girilmiştir. Bu yeni dönemde hem bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetlerinde hem de Rusya Federasyonu terkindeki özerk Türk dilli cumhuriyetlerde yerel dil, tarih ve kültüre yönelik araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Yerel Türkologların kendi dil ve kültürlerine yönelmeleriyle birlikte, Rusya Türkologları da çağdaş Türk

---

* Doç. Dr., TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebacanli@etu.edu.tr

yazı dillerini daha az araştırmaya başlamış ve tarihsel dilleri veya bütüncül olarak çağdaş Türk dillerini incelemeye koyulmuşlardır. Diğer bir deyişle SSCB döneminde yekpare olan Türkoloji, 1991'den sonra dağılarak ulusal ve bölgesel halkalara dönüşmüş, bilimsel temaslar azalmıştır. Eskisi gibi yekpare bir Türkoloji bulunmamakla birlikte özellikle Rusyalı Türkologlar arasında hala bilimsel fikir alışverişleri yapılmaktadır.

Merkezlerdeki Rusya Türkologları Rusya Federasyonu'ndaki bilimsel yönelimleri tekrar birleştirmek için çaba harcamaktadır. Burada bulunan Türkologların büyük çoğunluğu Türkolojinin ve Altayistiğin genel sorunlarıyla ilgilenen dünyaca meşhur Rus bilim insanlarıdır. Rusya Türkologları Komitesi düzenli çalışmalarına İgor Valentinoviç Kormuşin'in başkanlığında başlamıştır. SSCB döneminde Türkolojiye büyük hizmetleri olan *Sovjetskaya Tyurkologiya* dergisinin yerine Yuriy Vladimiroviç Şçeka'nın editörlüğünü yaptığı *Voprosı Tyurkskoy Filologii* ve Dmitriy Mihayloviç Nasilov'un editörlüğünü yaptığı *Rossiyskaya Tyurkologiya* dergileri çağdaş Rusya Türkologlarının kıt maddi imkânlarla çıkardıkları göz doldurucu süreli yayınlardandır. 2010'dan beri Rusya Türkologları Komitesi'nin himayesinde yayımlanan *Rossiyskaya Tyurkologiya* dergisi yılda 2 sayı halinde çıkmaktadır. Şu ana dek 5 sayısı çıkan derginin 6. sayısı hazırlanmaktadır.

Moskova ve Petersburg'da Kononov'un belirlediği 10 yönelim zayıflayan taraflarıyla birlikte varlığını sürdürmektedir. Ancak periferideki Türkoloji merkezleri ancak kendi dil ve kültürlerini ilgilendirdiği kadar genel Türkolojiye ilgi duymaktadır. Örneğin Tatar ve Başkurt Türkologlar için tarihsel araştırmalar Altınordu'nun ve Kıpçak Türkçesinin tarihi bağlamında kısmen genel Türkoloji konularına dâhil olmaktadır; ama aynı ilgiyi mesela Sibirya'daki cumhuriyetlerde yaşayan ve bölgesel temelde araştırma yapan Türkologlarda çok nadiren görebiliriz.

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte siyasi ve kültürel anlamda kayda değer kazanımlar elde eden Rusya'daki Türk halkları geçen zaman içinde merkezin baskısıyla bunların bir kısmını kaybetmiş ve bir kısmından referandumlarla vazgeçmek zorunda kalmıştır. Özellikle Sibirya'daki Türk dilleri için alarmın seviyesi gittikçe yükselmektedir. Daha önce tehlike altında olduğu düşünülmeyen güçlü Yakutça ve Tıvaca gibi diller bile 2008 yılından itibaren UNESCO'nun tehlikedeki diller listesine "kırılğan" nitelemesiyle girmiştir. Çulmca ve Tofalarcanın son sesleri duyulmaktadır. Soyotça çoktan yok olmuştur. Şorca, Dolganca ve Hakasça için de tehlike giderek büyümektedir. Altayca ise tehlike bakımından Hakasçaya göre daha şanslı ama Tıvaca ve Yakutçaya göre daha dezavantajlı durumdadır.

Rusya Federasyonu terkinde özerk cumhuriyetlerin kurulması ve bilahare onların ana Türk dillerini devlet dili haline getiren yerel dil kanunlarının kabulüyle birlikte Türkologların önünde özellikle sosyolinguistik alanında yeni bilimsel sorunlar belirmiştir. Bunlar devlet dillerinin (yani yerel Türk dili ile Rusçanın) devlet

organlarındaki ve toplumun hayatındaki işlevselliği; kabul edilen kanun, hukuki düzenleme ve kararlar ile hedef-yönelimli devlet programlarının nasıl işlediği; denetim mekanizmalarının çalışıp çalışmadığı; karşılaşılan güçlükler; ana dil ve kültürün yok olma tehlikesi gibi sorunlardır.

Ana dillerin ailede, okul öncesi eğitim kurumlarında, okulda ve yükseköğretim kurumlarında öğretilmesi için ana dil eğitim öğretim kitap ve diğer ders malzemelerinin hazırlanması da Türkologların önündeki en önemli görevlerdendir. Yeni nesil kitap ve ders malzemelerinin hazırlanmasında günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan bilişim teknolojilerini, internet, multimedya araçlarının kullanılması büyük önem arz etmektedir. Ana dillerin eğitim öğretimde kullanılması tek yönlü bir sorun değildir. Sorunun bütçe, yetişmiş ve kaliteli eğitmen, ana dili öğrenmeyi talep eden ebeveyn ve öğrenci ile devletin bu yönde vereceği teşvik ve alacağı tedbirler de sorunun diğer yönlerini oluşturur.

Sibirya'da Radloff'tan günümüze Katanov, Baskakov, Direnkova, Nadelyayev, Haritonov, Nikiforov, Dulzon, Surazakov, Ubryatova, Tıbıkova, Tadikin, D.A. Monguş, V.İ. Rassadin, Biryukoviç, K.-ool Biçeldey ve adını burada anmaya vaktimizin ve yerimizin olmadığı pek çok önemli Türkolog Sibirya Türk halklarının dilleri ve kültürleriyle ilgili çok değerli araştırmalar yapmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Rusya'da Sibirya Türk halkları üzerine çalışan Türkologlar elbette sadece Sibirya'dakilerle sınırlı değildir. Moskova ve Petersburg başta olmak üzere diğer merkezlerde de çok önemli çalışmalar yapılmıştır.

Novosibirsk, SSCB döneminde olduğu gibi SSCB sonrasında da Sibirya Türk dillerinin araştırılmasında en büyük merkez olma özelliğini hala korumaktadır. Novosibirsk Devlet Üniversitesi ve Rusya Bilimler Akademisi Novosibirsk Filoloji Enstitüsü bünyesindeki Dil, Edebiyat ve Folklor sektörleri Türk halklarının dil ve kültürleriyle ilgili araştırmaların yapıldığı merkezlerdir. Novosibirsk, SSCB döneminden beri deneysel ses bilgisi ve Mayya İ. Çeremisina'nın geliştirdiği modelsel söz dizim araştırmalarıyla ön plana çıkmaktadır.

Novosibirsk ses bilgisi laboratuvarında öncelikle Sibirya'dakiler olmak üzere Türk dilleri ve lehçelerinin ses bilgisi sistemlerinin araştırılması hiç kesintiye uğramamıştır. Yakutçanın (N. N. Şirobokova), Tıvacanın (K.-o.A. Biçeldey), Hakasçanın ve diğer dillerin ağız sistemlerine varıncaya kadar tasvirleri tamamlanmıştır. Bunlar arasında Novosibirsk'ten İraida Y. Selyutina'nın (2000) Kumandı Türkçesinin fonetiğini (*Fonetika yazıka kumandıntsev kak istoriko-lingvistiçeskiy istoçnik (eksperimental'no-fonetiçeskoye issledovaniye)*) ve G. V. Kışımova'nın (2001) Hakasçanın Sagay ve Kaçın ağızlarının ünlü fonemlerini (*Sostav i sistemi glasnuh fonem sagayskogo i kaçinskogo dialektov hakasskogo yazıka: Eksperimental'no-fonetiçeskoye issledovaniye*) inceleyen monografilerini sayabiliriz.

Novosibirsk deneysel ses bilgisi ekolü Sibiryadaki diğer Türkoloji merkezlerinde de görülmektedir. Örneğin; Dulzon'un öğrencisi R. M. Biryukoviç'in Çulım Türkçesinin ses yapısını incelediği doktora tezi ve Tıva'da Kaadır-ool Biçeldey'in Tıvacanın ses yapısını aynı yöntemle araştırdığı *Tıvacada Yutaksılaşma* başta olmak üzere pek çok çalışması buna örnek gösterilebilir.

Modelsel sözdizimi teorisiyle ilgili de şu çalışmalara değinilebilir. Ye. İ. Ubryatova'nın *İssledovaniya po sintaksisu yakutskogo yazıka* (Yakutçanın Söz Dizimi Üzerine Araştırmalar) (1979); A. T. Tıbıkova'nın *İssledovaniya po sintaksisu altayskogo yazıka. Prostoje predlojenie* (Altaycanın Söz Dizimi Üzerine Araştırmalar) (1991); İ.V. Şentsova'nın *Aktsional'nye formı glagola v şorskom yazıke* (Şorca'da Fiilin Kılınış Biçimleri) (1997); İrina A. Nevskaya'nın *Tipologiya lokativnih konstruksii v tyurkskih yazıkah Sibiri* (Sibiry Türk Dillerinde Bulunma Hali Yapılarının Tipolojisi), N. N. Yefremov'un *Polipredikativnye konstruksii v yakutskom yazıke* (Yakutçada Çok Yüklemliler Yapılar) (1998); T. N. Borgoyakova'nın *Sposobi vırajeniya vremennih otnoşeniy mejdu dvumya sobitiyami - na materiale Hakasskogo yazıka* (Hakasça Örneğinde İki Olay Arasındaki Zamansal İlişkilerin İfade Tarzları) (2002); Lyudmila A. Şamina'nın *Polipredikativnye sintetiçeskiye predlojeniya v Tuvinskom yazıke* (Tıvacada Çok Yüklemliler Söz dizimsel Cümleler) (2001); L.A. Şamina ve Ç.S. Ondar'ın *Glagol'nye analitiçeskiye konstruksii s pervım priçastıum komponentom* (İlk Sifat Fiil Ögesiyle Fiilin Analitik Yapıları) (2003) ve yine L. A. Şamina'nın *Analitiçeskiye grammatiçeskiye formı i konstruksii v funksii skazuyemogo v tuvinskom yazıke* (Tıvacada Yüklemliler İşlevinde Analitik Grammatikal Biçimler ve Yapılar) (2010) adlı monografileri modelsel söz dizimi ve buna ilaveten işlevsel gramer teorileri ve yöntemleriyle yazılmış çalışmalardan bazılarıdır.

Novosibirsk'te genç bilim insanlarının çalışmalarına da değinmek gerekir. Alena R. Tazranova'nın *Bıverbal'nye konstruksii s bitiyımı glagolami v altayskom yazıke (v sopostavitel'nom aspekte)* (Altaycada Varlık Bildiren Fiillerle Kurulan İki Fiilli Yapılar) (2002), Baylak Ç. Oorjak'ın *Vremennaya sistema Tuvinskogo yazıka v sopostavlenii s drevneuygurskim i yujnosibirskimi tyurkskimi yazıkami* (Eski Uygur ve Güney Sibiry Türk Dilleriyle Karşılaştırmalı Olarak Tıvacanın Zaman Sistemi) (2002); Ol'ga Y. Kokoşnikova'nın *Semantiçeskaya struktura mnogoznaçnogo glagola v hakasskom yazıke v sopostavlenii s tyurkskimi yazıkami yujnoy sibiri* (Hakasçada Çok Anlamlı Fiillerin Semantik Yapısı) (2004), Ayyana A. Ozonova'nın *Modal'nye analitiçeskiye konstruksii v altayskom yazıke* (Altaycada Kiplik Bildiren Analitik Yapılar) (2006) başlıklı monografileri de modelsel söz dizimi yöntemiyle yazılmış eserlerdir.

Öte yandan hepsi Novosibirsk'teki Türkologlar tarafından yazılmasa bile sözlükçülük alanında da Sibiryadaki Türkologlar çok büyük çalışmalara imza atmaktadır. B. İ. Tatarintsev'in üç ciltlik *Etimologiçeskiy slovar' tuvinskogo yazıka* (Tıvacanın Etimoloji Sözlüğü) (2000, 2002, 2004); L. N. Tıbıkova'nın redaksiyonuyla hazırlanan *Morfemniy slovar' Altayskogo yazıka* (Altaycanın Morfem Sözlüğü) (2005); B.K. Ondar tarafından tamamlanan *Toponimiçeskiy slovar' Tuvı* (Tuva'nın Toponimi

Sözlüğü) (2007); O.V. Subrakova'nın redaksiyonuyla hazırlanan *Hakassko-Russkiy Slovar'* (Hakasça-Rusça Sözlük) (2006) gibi önemli eserler de burada sayılmalıdır. Yakutistan'da Sleptsova'nın redaksiyonuyla 2004 yılında hazırlanmaya başlanan *Bol'soy tolkoviy slovar' yakutskogo yazıka* (Büyük Yakutça Açıklamalı Sözlük) 2009'da yayımlanan L-M-N harfli 6. Ciltle beraber toplamda 4,243 sayfaya ulaşmıştır ve kalan ciltleri de yazılmaktadır.

20. yüzyıldan itibaren Sibirya'da en önemli Türkoloji merkezi olan Novosibirsk'in yanısıra Tomsk, Novokuznetsk ve Buryatya'da da Türkoloji araştırmaları devam etmektedir.

Novokuznetsk'te Kuzbas Devlet Pedgoji Akademisi'ndeki Şor Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde İrina V. Şentsova'nın başkanlığında Şor ve Teleüt dil ve kültürleriyle ilgili araştırmalar yapılmakta, ders kitapları hazırlanmaktadır.

Tomsk Devlet Pedagoji Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, Sibirya Halklarının Dilleri Kürsüsü'nde Valeriya Lemskaya Çulım Türkçesiyle ilgili araştırmalar yapmaktadır.

Buryatya'da Buryat Devlet Üniversitesi'nin Şarkiyat Fakültesi'nde Valentin İvanoviç Rassadin'in kurduğu Merkezi Asya Filolojisi kürsüsünde Prof. Rassadin'in 2005'te Kalmıkya'ya göç etmesi nedeniyle Türkoloji araştırmaları kesintiye uğramıştır. Kürsüde, Moğol dilleri merkezli araştırmalar yapılmaktadır. Halen burada sadece Türkiye Türkçesi dersleri ikinci dil olarak öğretilmektedir.

Sibirya'da Türkoloji araştırmaları ayrıca Türk dilli halkların titüler (ayrıcılık) cumhuriyetlerinde de gittikçe yoğunlaşarak devam etmektedir. Bunlar arasında Yakutistan'ın ayrı bir yeri vardır. Halen (önceki adı Yakut Devlet Üniversitesi olan) Kuzeydoğu Federal Üniversitesi'nde Prof. Gavril G. Filippov'un başkanlığındaki Kuzeydoğu Halklarının Dilleri ve Kültürleri Enstitüsü'nde ve Prof. V. V. İllarionov'un dekanlığındaki Yakut Filolojisi Fakültesinde pek çok bilim adamı Yakut dili, edebiyatı ve kültürüyle ilgili araştırmalar yürütmekte ve Yakut, Tunguz ve Rus öğrenciler için ders kitap ve malzemeleri hazırlamaktadır. 20. Yüzyıl boyunca adı geçen kurumlarda L. N. Haritonov, N. S. Grigoryev, G.A. Nikiforov ve daha pek çok tanınmış Yakut Türkolog çalışmıştır.

Tıva Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Prof. M. V. Bavuu-Sürün'ün başkanlığında Tıva ve Genel Dil bilimi ile Doç. Yekaterina Y. Çamzırın'ın başkanlığında Tıva Folkloru ve Edebiyatı kürsüleri faaliyet yürütmektedir. Bu iki kürsü anaokulundan yükseköğretime kadar öğrenciler için Tıva'da Tıva dili ve edebiyatıyla ilgili bütün ders kitap ve malzemelerini hazırlamaktadır. Tıva'da ayrıca Tıva Beşeri Araştırmalar Enstitüsü'nde Kaadır-ool Biçeldey'in başkanlığında Tıva dili, kültürü ve tarihiyle ilgili araştırmalar yapılmaktadır.

Altay Cumhuriyeti'nde Gorno-Altay Devlet Üniversitesi, Filoloji Fakültesi'nin Altay Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nde Surna B. Sarbaşeva'nın başkanlığında ve S. S. Surazakov Altaistik Enstitüsü'nde Natalya M. Yekeyeva'nın başkanlığında Altay dili, kültürü ve tarihiyle ilgili bilimsel araştırmalar yapılmakta ve öğrenciler için ders kitap ve malzemeleri hazırlanmaktadır.

Hakas Devlet N. F. Katanov Üniversitesi'nde Türkolog Prof. Tamara G. Borgoyakova'nın başkanlığındaki Altay-Sayan Türkolojisi ve Doğu Dilleri Enstitüsü'nün Hakas Filolojisi Kürsüsünde ve tarihçi Valentina N. Tugujekova'nın müdürlüğünü yaptığı Hakas Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde Hakas dili, kültürü ve tarihi üzerine araştırmalar yapılmakta ve okullar için ders kitap ve malzemeleri hazırlanmaktadır.

Sibirya aynı zamanda yok olmakta olan küçük Türk dilli toplulukların yaşadığı devasa bir coğrafyadır. Dolayısıyla onların dilleriyle ilgili araştırmalar da büyük önem taşımaktadır. Bunlar arasında en başta Çulım Türkçesinin araştırılmasında büyük emeği olan Andrey Petroviç Dulzon'un; kuzey Altay ağızları olan Kumandı, Tuba ve Çalkandı Türkçeleriyle ilgili ilk derleme, sözlük ve gramer çalışmalarını yapan Nikolay A. Baskakov'un; Tofa ve Soyot Türkçelerini bilim âlemine tanıtan Valentin İvanoviç Rassadin'in isimlerini başkөşeye yazmak gerekir. Bu üç isim, sadece bu dilleri araştırmakla kalmamış ama kendilerinden sonra bu lehçeleri araştıracak genç Türkologlar da yetiştirmişlerdir. Bunlar arasında Dulzon'un öğrencisi R. M. Biryukoviç Orta Çulım lehçesinin deneysel ses bilgisini, iki ciltlik gramerini ve Çulımcayla ilgili onlarca makale yazmıştır. N. A. Baskakov, hayatı boyunca Altaycaya, Hakaşçaya ve onların ağızlarına özel bir önem vermiştir. Halen hayatta olan ünlü Altaylı Türkolog Aleksandra T. Tıbıkova onun öğrencisidir. Valentin İ. Rassadin uzun yıllar Ulan-Ude'de Tofaca başta olmak üzere Sibirya Türk dilleri ile Moğol dilleri arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Bugün artık hiçbir konuşuru kalmayan Soyot Türkçesiyle ilgili yegane malzemeyi de Rassadin toplamıştır. Kendisi ayrıca Türkiyeli genç Türkologlardan Dr. Zeynel Ödemiş ve Dr. Yasin Tunç'un da tez danışmanlığını yapmıştır. Böylece adı geçen Rus Türkologlar, hem bilimsel araştırmalarıyla hem de bilim adamı yetiştirmeleriyle Radloff'un bir asır önce açtığı yoldan yürümüşlerdir.

Sibirya Türk dilleriyle ilgili epey malzeme derlenmiştir. Bundan sonra araştırmalarda bu büyük malzemenin çeşitli yönlerden işlenmesine ihtiyaç vardır. Ayrıca yerel edebiyatların, özellikle folklorik derlemelerin incelenmesine devam edilmelidir. Sibirya Türk halkları için dil ve kültürün yeni nesillere aktarılması hayati önemdedir ve burada da *titüler* (ayrıcılık) olanlar diğerlerine oranla daha şanslıdır. Yeni nesil ders kitap ve malzemelerinin hazırlanmasına devam edilmelidir.

KAYNAKÇA

KONONOV, Andrey Nikolayeviç (2009) *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi* (Çev.: Kamil Veli Nerimanoglu, Nazım Muradov, Yakup Sevimli). Ankara: TDK Yayınları.

NASILOV, Dmitriy Mihayloviç (2007) "Rossiyskaya tyurkologiya naşih dney". *ICANAS 38* (Uluslar arası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), 10-14 Eylül 2007, Ankara.